

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ,,
ФАКУЛТЕТ ПО ЖУРНАЛИСТИКА И МАСОВА КОМУНИКАЦИЯ
КАТЕДРА „ИСТОРИЯ И ТЕОРИЯ НА ЖУРНАЛИСТИКАТА”

РАЗСЛЕДВАЩАТА ЖУРНАЛИСТИКА МЕЖДУ ЗАКОНА И ЕТИЧНИТЕ СТАНДАРТИ
Изследване на предаванията „БТВ Репортерите”, „Разследване” и „Темата на Нова” в периода
2009-2018 г.

АВТОРЕФЕРАТ

на

дисертационен труд

за придобиване на образователна и научна степен „доктор”

по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки
(Журналистика – Журналистическа етика)

Докторант:

Генка Шикерова

Научен ръководител

проф. д-р Луливера Кръстева

СОФИЯ, 2020

Дисертационният труд е в обем от 363 страници и се състои от: увод, четири глави, заключение, библиография и 12 приложения. Библиографията включва 406 източника, от които 242 на кирилица и 164 на латиница.

Декларирам, че настоящият дисертационен труд на тема „РАЗСЛЕДВАЩАТА ЖУРНАЛИСТИКА МЕЖДУ ЗАКОНА И ЕТИЧНИТЕ СТАНДАРТИ. Изследване на предаванията „БТВ Репортерите”, „Разследване” и „Темата на Нова” в периода 2009-2018 г.“ за придобиване на образователна и научна степен „Доктор“ е оригинален авторски продукт, а използваните източници на научна и емпирична информация са документирани и цитирани съгласно действащите в Република България стандарти.

София

Подпис:

16 март 2020 г.

Генка Шикерова

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита на заседание на катедра „История и теория на журналистиката“ на Факултета по журналистика и масова комуникация на Софийския университет „Св. Климент Охридски”, проведено на 2020 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

| | |
|--|------------|
| УВОД | 5 |
| Първа глава. Същност, специфики и тенденции в разследващата журналистика | 16 |
| 1. Терминологична рамка – дефиниции за разследваща журналистика | 17 |
| 2. Основни разлики между новинарска и разследваща журналистика | 33 |
| 2.1 На ниво проучване | 36 |
| 2.2. На ниво източници | 37 |
| 2.3. На ниво постигане на резултати | 38 |
| 3. Информационна цензура – свръхинформацията като липса на информация. Дефиниране на съвременни специфики на разследващата журналистика | 42 |
| 4. Тематични избори в разследващата журналистика | 45 |
| Втора глава. Възможности и ограничения на законодателството | 56 |
| 1. Разследващата журналистика в контекста на конституционната норма за свобода на словото и практиката на ЕСПЧ | 57 |
| 2. Българска правна рамка. Възможности и ограничения за събиране на информация | 61 |
| 3. Личната свобода и разследващата журналистика в телевизията. Възможности и ограничения | 79 |
| 4. Дефицити в правната регулация при използването на скрита камера | 89 |
| 5. Източници на информация и стандарти за защита | 96 |
| Трета глава. Възможности и ограничения на етичните кодекси | 112 |
| 1. Основни принципи на професионалната етика в журналистиката. Етични кодекси на Би Би Си, Пи Би Ес и Асоциацията на професионалните журналисти (CPJ) | 112 |
| 1.1. Достоверност | 118 |
| 1.2. Независимост | 123 |
| 1.3. Безпристрастност | 126 |
| 1.4 Съпричастност | 129 |
| 1.5. Отговорност | 134 |
| 2. Етични предизвикателства пред разследващите журналисти в телевизията | 137 |

| | |
|---|------------|
| 2.1. Анонимни източници | 140 |
| 2.2. Плащане на източници | 148 |
| 2.3. Прилагане на заблуда и работа под прикритие | 151 |
| 2.4. Използване на скрита камера. Методи и изключения | 162 |
| 3. Етични кодекси в България | 169 |
| Четвърта глава. Изследване на предаванията „БТВ Репортерите”, „Разследване” и „Темата на Нова” | 177 |
| 1.Разследваща журналистика в България – особености, тенденции, дефицити | 177 |
| 1.1. Специфики на телевизионния пазар | 182 |
| 1.2. Мястото на публицистичните предавания и разследващата журналистика в телевизионната програма | 187 |
| 2. Разследващата журналистика и „активното мероприятие” като характерна особеност на българската медийна среда | 192 |
| 3. Методология на изследването | 198 |
| 4. Изследване и анализ на разследващите предавания в „БТВ Репортерите“ | 202 |
| 5. Изследване и анализ на разследващите предавания в „Разследване” и „Темата на Нова” | 235 |
| ЗАКЛЮЧЕНИЕ | 273 |
| БИБЛИОГРАФИЯ | 278 |
| ПРИЛОЖЕНИЯ | 308 |
| <i>Приложение 1. Събитиеен контекст. Основни събития в обществения, политическия, икономическия и социалния живот в страната в периода 2009-2018 г.</i> | 308 |
| <i>Приложение 2. Резултати от анкета сред 20 български журналисти за теми-табу в телевизионните разследвания в периода 2014-2015 г.</i> | 320 |
| <i>Приложение 3. Топ 25 телевизионни предавания: 2001-2006 г. Пазарен дял</i> | 322 |
| <i>Приложение 4. Топ 25 предавания: 2007-2010 г. Пазарен дял</i> | 324 |
| <i>Приложение 5. Телевизионна гледаемост в периода 2014-2017 г.</i> | 326 |
| <i>Приложение 6. 25 най-гледани предавания 2014 – 2017 г. според Nielsen</i> | 327 |

| | |
|--|-----|
| <i>Приложение 7.</i> 25 най-гледани предавания през 2014 – 2017 г. според GARB | 333 |
| <i>Приложение 8.</i> Телевизионни предавания по вид за страната | 341 |
| <i>Приложение 9.</i> Рейтинг и пазарен дял на разследващите предавания, излъчени в „БТВ Репортерите” в периода 2014-2018 г. | 345 |
| <i>Приложение 10.</i> Тематична област на разследванията, излъчени в „БТВ Репортерите”, излъчени 2009-2018 г. | 349 |
| <i>Приложение 11.</i> Рейтинг и пазарен дял на разследващите предавания, излъчени в „Темата на Нова” в периода 2015-2018 г. | 354 |
| <i>Приложение 12.</i> Тематична област на разследванията, излъчени в предаването „Темата на Нова”, излъчени в периода 2009-2018 г. | 358 |

1. **Обща характеристика на дисертационния труд**

Настоящият дисертационен труд проучва темата за разследващата журналистика в телевизията между закона и етичните стандарти в периода 2009-2018 г. Изследването обхваща предаванията „БТВ Репортерите”, „Разследване” и „Темата на Нова” в двете най-големи частни национални телевизии БТВ и Нова телевизия.

Актуалността на темата е свързана със състоянието на журналистическата професията, критериите за журнализъм, възможностите за достъп до информация, влошаващата се медийна среда, съчетани с депрофесионализацията в медиите. През последните няколко години се забелязва деградация и обезценяване на журналистическата професия и по-специално на качествената журналистика. Това е провокирано, както от пазарните тенденции на медийния пазар, така и от процесите на концентрация и монополизация. Организацията „Репортери без граници” определя България като най-зле позиционираната държава-член на Европейския съюз (ЕС) в класацията за свобода на медиите. През 2018 г. страната е поставена на 111 място по свобода на словото¹. Според организацията това се дължи на средата, която е доминирана от корупция и тайни договорки между медии, политици и олигарси.

Процесите в сферата на комуникациите и медиите са изключително динамични през последното десетилетие. Бързото развитие на технологиите и журналистиката имат, както позитивни, така и негативни тенденции. Информацията вече достига много по-бързо до аудиторията, а зрителите не разчитат само на традиционните медии, за да се осведомяват. Това влияе и на методите за събиране на информация от журналистите. Репортерите имат достъп до по-голям обем от данни, разполагат с компютърни програми за тяхното обработване и възможност за бърза проверка на факти. В същото време социалните и интернет медии доведоха до сериозен отлив на аудитория и рекламодатели от телевизиите. Това рефлектира върху качеството на журналистическото съдържание и предизвика деградация на професионални умения на репортерите.

На този фон в България се развива телевизионната разследваща журналистика. През последните години се наблюдават два противоположни процеса: от една страна налагане на понятието на „разследваща журналистика” като форма на престижен телевизионен продукт и от друга маргинализиране ролята на репортерите.

¹ Reporters Without Borders [online].[cited 3 September 2019]. Available from: <https://rsf.org/en/bulgaria>.

Изследователският ми интерес е провокиран от дългогодишната ми работа като разследващ журналист в телевизия. Убедена съм, че репортерската практика би довела до по-пълно научно разработване на темата. Проследяването и анализът на журналистическите материали в телевизиите за 10-годишен период от време дават възможност да се очертаят методи на работа, тенденции и да се изведат заключения и препоръки, които да имат теоретичен и практически принос. Мотивите за избор на темата са свързани с липсата на достатъчно научни изследвания за разследващата журналистика в телевизията и корелацията ѝ със закона и етичните стандарти в България. Темата за разследващата журналистика между закона и етичните стандарти присъства в теорията по-скоро в контекста на описанието и анализа на телевизионните форми (Л. Андреева, М. Петров и др.) или на разследващата журналистика като цяло (Кр. Благов, Х. де Бърг и др.). Сложността при проучването идва от факта, че за разследващата журналистика в телевизията в периода 2009-2018 г. научната литература на български език е оскъдна. Няма достатъчно тематични изследвания за развитието и утвърждаването на различните публицистични форми след появата на комерсиалните телевизии.

Към момента термините „разследваща журналистика“ и „разследващ журналист“ се употребяват сравнително често в контекста на телевизионната журналистика, но без ясна конотация. В този смисъл се очертава необходимостта от съвременен теоретичен синтез и анализ на терминологията и особеностите на телевизионното разследване, съпоставен с актуалното състояние на този тип предавания и тенденциите за развитие. Често като разследвания се квалифицират по-скоро разширени и проблемни репортажи по дадена тема. За да систематизира характеристиките на телевизионното разследване, дисертацията проучва, както утвърдени теоретични концепции за разследващата журналистика, така и съвременни научни и практично-професионални тези.

Изследването обхваща период, който включва ключови събития за обществено-политическия и икономическия живот в България и дава възможност да се проследят тенденции на темите на разследващите предавания в исторически контекст. Началото на периода е свързано с назначаването на първото правителство на Бойко Борисов²; няколко вълни на социално недоволство; протестите срещу избирането на депутата от ДПС Делян

² Решение за избиране на министър-председател на Република България. – В: *Държавен вестник*. Бр. 60, 30 юли 2009 г.

Пеевски за председател на ДАНС³; фалита на Корпоративна търговска банка⁴; мигрантска криза⁵ и др. В медиен план настъпва промяна на собствеността на БТВ през 2010 г.⁶. През 2013 - 2014 г. журналисти на ключови позиции в телевизията напускат и започват работа в конкурентната Нова телевизия⁷ (Анна Цолова, Виктор Николаев, Дарина Сарелска), засилва се натискът върху журналисти⁸. През 2017 г. ръководството на Нова телевизия е сменено след скандал⁹ и следва назначение на дългогодишния генерален директор на държавната телевизия (Вяра Анкова)¹⁰. Тези промени оказват ключово влияние върху журналистическото съдържание.

Научно-приложното поле на труда е чрез теоретични аргументи и разглеждане на конкретни примери да се проследят връзките и противоречията между закона и етичните стандарти в телевизионната разследваща журналистика.

Изследването има три основни акцента. На първо място анализира пропуски и слабости в законодателството, свързани с основни техники за събиране на информация и защита на източници. Вторият акцент е върху анализа на ефективността на саморегулацията в телевизията, а третият е проучването на разследващата журналистика в двете конкурентни търговски медии БТВ и Нова телевизия.

³ БТВ Новините. Една година #ДАНСwithme – акции в цялата страна. – В: *БТВ*. [телевизионно предаване] [онлайн]. [посетен на 2 март 2020]. Достъпно на: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/obshtestvo/edna-godina-danswithme-aktsii-v-tsyalata-strana.html>.

⁴ КТБ – Какво се случи? – В: *КТБ – какво се случи?* [онлайн]. [посетен на 2 март 2020]. Достъпно на: <http://www.ktbfiles.com>.

⁵ The sea route to Europe: The Mediterranean passage in the age of refugees. UNHCR [online]. [cited 2 March 2020]. Available from: <https://www.unhcr.org/protection/operations/5592bd059/sea-route-europe-mediterranean-passage-age-refugees.html>.

⁶ БТВ Медиа Груп. Търговски регистър [онлайн]. [посетен на 2 март 2020]. Достъпно на: <https://public.brra.bg>.

⁷ Хюсеин, Паула. Защо Анна Цолова и Виктор Николаев напуснаха БТВ? – В: *24 часа* [онлайн]. 28 август 2013 г. [посетен на 2 март 2020]. Достъпно на: <https://www.24chasa.bg/Article/2252094>.

⁸ OCCRP denounces media repression on World Press Freedom Day. OCCRP. [online]. [cited 2 March 2020]. Available from: <https://www.occrp.org/en/investigations/5190-occrp-denounces-media-repression-on-world-press-freedom-day>.

⁹ Дарина Сарелска вече не е шеф на новините на "Нова", Силва Зурлева заема мястото ѝ. – В: *Дневник*. [онлайн]. [посетен на 2 март 2020]. Достъпно на: https://www.dnevnik.bg/biznes/2017/08/11/3022815_darina_sarelska_veche_ne_e_shef_na_novinite_na_nova/.

¹⁰ Вяра Анкова става шеф на новините на Нова телевизия. – В: *Медиапул*. [онлайн]. 19 септ. 2017 г. [посетен на 2 март 2020]. Достъпно на: <https://www.mediapool.bg/vyara-ankova-stava-shef-na-novinite-na-nova-televiziya-news269409.html>.

Проблемът, предмет на проучването не е изследван достатъчно в научните среди и се подценява от практиците. Научният подход при обследване на темата за разследващата журналистика в телевизията между закона и етичните стандарти е необходим от гледна точка на извеждане чрез теорията на практически корективи за характеристиките на телевизионните разследвания. Те имат своя специфика, поради което телевизионните репортери често са принудени да заобикалят нормите на закона, като например да използват тайно заснемане или включено наблюдение. Това са случаи, в които журналистите излизат от полето на правните регулации и легитимират действията си с професионалния кодекс, който допуска законови изключения, когато се разкриват нарушения от висок обществен интерес. Проблемът е, когато тези възможности за „заобикаляне” на закона се използват непрофесионално за нелегитимни и нежурналистически цели или за да се постигне по-голям драматургичен ефект и/или по-висок рейтинг. Категориите „право на личен живот”, „защита на децата”, „защита на хората в неравностойно положение”, „защита на личните данни” и т.н. често се експлоатират извън контекста на защита на обществения интерес, а по-скоро за предизвикване на сензация.

Журналистът трябва да прави разлика между „правото да знае”, „нуждата да знае” и това да „иска да знае” дадена информация. Правото да знае се отнася до легалния достъп до публична информация, срещите лице в лице с хора и откритото им записване с камера по теми, които са от висок обществен интерес. Това право има своите етични ограничения около отговора на въпроса: трябва ли журналистът да публикува и да излъчва всичко, което научи или заснеме. Като например имена на заподозрени, жертви или свидетели на престъпления. Ако репортерът разполага с данни, които могат да навредят на хора или се отнасят до националната сигурност, трябва ли да ги оповестява. Необходимостта да се знае е свързана с една от основните функции на медиите да търсят и разпространяват информация, която е важна за обществото. Тя се съотнася най-пряко с етиката и предполага упоритост от страна на репортера, защото не винаги информацията, която е важна е лесно достъпна. Това, че един репортер „иска да знае”, представлява желание, често провокирано само от човешко любопитство, а не от професионален интерес. Само по себе си то не е достатъчно основание за получаване на информация.

Основната теза, която разработва изследването е, че разследващата журналистика се осъществява и развива на границата на нормативните и професионални регулации с цел защита на обществения интерес. Фундаментален етичен принцип е, че журналистите не трябва да използват нечестни методи, за да търсят и получават информация, но професионалните стандарти допускат изключения в случаи, при които това ще доведе до

разкриване на общественозначими нарушения. Изследователските подтези са, че често разследващи репортажи отразяват корупционни модели в обществото, но липсва журналистическо търсене за генезиса на проблема; броят на предаванията, реализирани по метода на обработка на бази данни в телевизионните разследвания е минимален, въпреки наличието на редица публични регистри; наблюдава се неаргументирано използване на скрита камера при заснемане на репортажи, както и използване на кадри, предоставени от трети лица, което в определени случаи поставя под съмнение независимостта на журналиста.

Изследователските *хипотези* са:

1. Съществуват нормативни пропуски и ограничения в българското законодателство, които създават пречки в събирането, анализирането и публикуването на информация.
2. Има спад в професионалната компетентност на журналистите, което води до negliжиране на етичните стандарти.
3. Общият механизъм на саморегулация, въведен с Етичния кодекс на българските медии е недостатъчен с оглед на спецификата на телевизионното разследване и развитието на технологиите.
4. Няма адекватен правен механизъм за защита на източниците на информация.
5. В предаванията има необоснована употреба на анонимни свидетели.
6. Налице е широко тълкуване на понятието „разследване”. Наблюдава се неаргументирано дефиниране на предавания като „журналистически разкрития”.

Обект, предмет и методология

Обект на дисертационния труд са предаванията „БТВ Репортерите”, „Темата на Нова” и „Разследване” в двете най-големи частни национални телевизии – БТВ и Нова телевизия.

Предмет на изследването са проблеми в пет научни полета – право, етика, социология, медии и комуникации. Направен е анализ на нормативната уредба и възможностите на саморегулацията в контекста на телевизионната разследваща журналистика; проучени са темите на предаванията; методите за събиране и показване на информация; използването на скрита камера; защита на личната неприкосновеност и източниците на информация.

По отношение на правната рамка, дисертационният труд се концентрира върху основни закони, които имат пряко отношение към работата на разследващите журналисти – Конституция на Република България, Закон за радиото и телевизията, Закон за достъп до

информацията, Закон за защита на личните данни и Наказателен кодекс. Анализирани са българската саморегулиращата практика, както и етичните кодекси на британската телевизия Би Би Си, на Асоциацията на професионалните журналисти (SPJ) и на предаването „Фронтлайн“ на телевизия Пи Би Ес през основните принципи на журналистиката – достоверност, независимост, безпристрастност, съпричастност и отговорност.

Цел на научния труд е да проучи съвременната обществена потребност от разследваща журналистика в телевизията. Анализирани са професионалното ѝ качество и взаимодействието ѝ с правото и етичните стандарти. Направено е обобщение и критично осмисляне на теоретичните изследвания, свързани с темата и емпирично проучване на предаванията „БТВ Репортерите“, „Разследване“ и „Темата на Нова“. Изследването се концентрира върху функционалността и обществената стойност на разследващата журналистика в БТВ и Нова телевизия.

Задачите, които си поставям са:

1. Да се изяснят нормативни пропуски, свързани с използването на скрита камера, защита на източници на информация и достъп до обществена информация.
2. Да се докаже нуждата от ясна и конкретна саморегулация на отделните телевизии, извън общата медийна саморегулация.
3. Да се отговори на въпросите: съществуват ли телевизионни разследвания в двете най-големи частни национални телевизии? Какви са обектите и темите на разследванията? Колко често се излъчват разследвания?
4. Систематизиране на разследващите предавания в двете телевизии за периода 2009-2018 г.

Направените ограничения са няколко. **Първото ограничение е времево.** Проучването обхваща 2009-2018 г. Причините да се концентрирам върху този период са две. Първата е свързана с факта, че той обхваща ключови обществено-политически събития, а втората - с решението на БТВ от септември 2008 г. да промени схемата на излъчване на предаването „БТВ Репортерите“ и да го постави в пряка конкуренция с „Темата на Нова“ на Нова телевизия. Предаването „Разследване“ на Нова телевизия е включено, защото в рамките на този период то става част от „Темата на Нова“.

Второто ограничение е по отношение на обекта на изследване. БНТ и предаването „Открито“ са изключени от обхвата на емпиричното проучване, защото целта е да се

анализират предавания, които са в пряка конкуренция в двете най-големи търговски телевизии.

Третото ограничение е в обема на изследваните предавания. Избрани са предаванията „БТВ Репортерите”, „Темата на Нова” и „Разследване”.

Четвъртото ограничение е обхватът на правните регулации и етичните стандарти, които се отнасят до работата на телевизионния разследващ журналист. Те са свързани с достъп до информация; защита на източници; зачитане на личната неприкосновеност, опасност от наказателно преследване; прилагане на скрита камера и анонимни свидетели; използване на заблуда и включено наблюдение; плащане на източници. В дисертацията не са разгледани въпросите с отразяване на деца, дискриминация и вторична виктимизация. Проучването не разглежда проблемите, които възникват с влизането в сила през май 2018 г. на Общия регламент за защита на личните данни (GDPR).

Петото ограничение е с цел да не се увеличи обемът на текста част от таблиците, данните и ключови исторически събития, които би трябвало да са обект на журналистически разследвания, са изведени в приложения.

Шесто ограничение - в дисертационния труд не са включени международните разследвания с изтекли документи („Панама пейпърс”, „Офшор лийкс”), защото т. нар. *leak journalism* (от англ. – изтичаща журналистика – б.м.) и *data journalism* (от англ. – журналистика на данните – б.м.) имат своя специфика, които изискват самостоятелен анализ.

Методите, използвани в изследването са контент-анализ, съпоставителен анализ и аналитико-синтетичен метод. Изготвени са две регистрационни карти, на базата на които са проучени емперични единици. Едната систематизира всички предавания по показатели: дата, автор, заглавие, тип предаване. Другата регистрационна карта е за всяко предаване и отчита: 1. Обща информация за разследването; 2. Източници на информация; 3. Методи за събиране на информация; 4. Защита на личната неприкосновеност; 5. Визуални похвати.

В хода на изследването е проучена и систематизирана теоретична база в областта на журналистиката и медиите. Анализирани са етичните стандарти и правните регулации в областта на медиите и журналистиката в контекста на практиката на Европейския съд по правата на човека. Контент-анализът на разследващите предавания в телевизиите обхваща прилагането на скрита камера, защита на източници, теми и методи за събиране на информация. Изработени са таблици и графики като илюстрация на авторския анализ по показатели от контент-анализа и данни от емпиричното проучване.

В изследването са идентифицирани зависимости между закона и етичните стандарти в телевизионната разследваща журналистика; очертани са практиките и дефицитите в нормативната уредба и саморегулацията; формулирани са собствени съвременни критерии за разследващо предаване, на базата, на които са систематизирани характеристики за псевдоразследване в телевизията. За първи път в българската теоретична литература е направено изследване на разследващата журналистика в телевизията за такъв период.

Дисертационният труд има два основни дяла – теоретичен и емпиричен. **Теоретичният дял** обхваща първа, втора и трета глава, в които се разглеждат: разбирането на понятието „разследваща журналистика”, правните регулации в областта на медиите и етичните принципи в професионалните кодекси. **Емпиричното проучване включва 1580** броя предавания в двете телевизии. Съставеният опис е направен на база наличната информация в официалните сайтове на БТВ и Нова телевизия; издирване през други интернет платформи (Youtube, Vbox); преглед на място на предаванията, които не са открити онлайн; съпоставяне на наличната информация с текстови описи на заглавия в отдел „Архив” на двете телевизии.

2. Структура и съдържание

Информационни източници. Научният труд е с обем от 363 страници и включва увод, четири глави, заключение, библиография и 12 приложения. Използваната библиография се състои от 406 заглавия, от които 242 на кирилица и 164 на латиница.

Основната база на извършеното изследване включва печатни и електронни информационни източници в областта на правото, етиката, комуникационните науки, медийната социология и социологията. Използвани са информационните масиви на Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”, Университетска библиотека към СУ „Климент Охридски”, библиотеката към Факултета по журналистика и масови комуникации, библиотеката към Нов български университет, библиотека „Паница” към Американски университет – Благоевград, базите на eLibrayUSA, както и материали от библиотеките на *Eastern Kentucky University* и *University of Tennessee*.

Първа глава

Същност, специфики и тенденции в разследващата журналистика

В *първа глава* е направен кратък исторически обзор на развитието на разследващата журналистика в Съединените щати и Западна Европа и теоретичен синтез на разбирането на понятието „разследваща журналистика“. Съпоставени са дефинициите, които се срещат в научната литература (де Бърг, Итема, Глейсър, Ковач и Роузънстейл, Протес, Коронел, Андреева, Ангов, Петров, Симеонов и др.) и определенията за разследваща журналистика на големите международни професионални организации и практики (Датско-фламандската асоциация на разследващите журналисти, Хенсън и др.). Общото в различните формулировки на понятието е, че в **основата на разследващата журналистика винаги е противопоставянето на политическата, институционалната, корпоративната или религиозната власт със силата на фактите и в защита на обществения интерес.**

Във *втория раздел* на първа глава е направен паралел между новинарска и разследваща журналистика – на ниво проучване, източници на информация и постигане на резултати. В основата е разбирането, че разследващата журналистика изисква репортера да отиде зад видимото и казаното, да открие повече факти и да изведе нещо ново и неизвестно досега. Разследващият репортер трябва да има критерии за оценка на качеството и стойността на фактите, което в крайна сметка означава по-висока отговорност за последиците от репортерското поведение.

Епистемологията на разследващата журналистика се разграничава от тази на новинарското репортерство по три важни характеристики:

- Разследващият репортер съпоставя всички факти, включително и тези, които обикновеният репортер би пренебрегнал.
- Разследващият репортер оценява качеството на изнесените факти и ги определя като повече или по-малко достоверни.
- Разследващият репортер се старее да обоснове истината, която често е по-голяма от механичния сбор на фактите в репортажа.

В *третия раздел* на първа глава е разширено разбирането за понятието „**информационна цензура**“ в смисъла на схващането на културолога и философ Цветан Тодоров за безкрайната информация като липса на информация: „информацията заменя знанието; актуалното, новото елиминират трайното, ценното, свръхизобилието на

информация, безкрайната информация са липса на информация”¹¹. Изследването разглежда свърхинформацията като проблем, който в същността си е форма на цензура. Репортерите изпитват все по-големи трудности в намирането на конкретни факти не, защото не съществуват в публичното пространство, а защото трябва да се издирват в огромни масиви от данни.

В този смисъл е допълнено разбирането за разследваща журналистика. **На първо място тя е „непрекъснато отразяване на проблеми за морални и правни престъпления на лица, заемащи властови позиции и това изисква повече време и ресурси, отколкото редовното съобщаване на новини”¹². На второ място: това е форма на журналистика, резултат от личното професионално израстване на журналиста и е свързана с процес на самостоятелно издирване, откриване и анализ на информация от значим обществен интерес в условията на информационна цензура с цел изобличаване на негативни явления.** Персоналните качества на репортера имат ключова роля в реализирането на телевизионното разследване. Той не е само журналист, „който прекарва много време в правене на разследване”¹³. Тази дейност изисква, честност, упоритост, отдаденост, знания и непредубеденост.

В *четвърти раздел* са систематизирани основните фактори, които влияят върху избора на теми за телевизионните разследвания: екип, време, място, икономически/политически натиск, източници на информация, аудитория. Проучването показва, че **независимо от интереса и значението на определени теми, те не са обект на журналистически разследвания.** Причините за това могат да бъдат външни и вътрешни за телевизията. Външните са свързани с потенциален политически, институционален и корпоративен натиск върху медията. Вътрешните фактори се отнасят от една страна до „gate-keeping”¹⁴ (от англ. пазач – б.м.) функцията на журналистиката да селектира новини и от друга страна до професионалния и финансов потенциал на редакционния екип да разработи темата в дълбочина.

¹¹ ТОДОРОВ, Цветан Цит. по. Цветкова, Милена. Внимателна употреба на понятието “информация”. – В: *Медии и обществени комуникации* [онлайн]. [посетен на 28 февруари 2020]. Достъпно на: <http://media-journal.info/?p=item&aid=155>.

¹² STETKA, Vaclav, Henrik ORNEBRING. Investigative Journalism in Central and Eastern Europe: Autonomy, Business Models, and Democratic Roles. - In: *The International Journal of Press/Politics*. July, 2013, p. 413-435.

¹³ ANDERSON, David, Peter Benjaminson. Investigative Reporting. Indiana University Press. 1976, p. 4.

¹⁴ Виж McQUAIL, Denis. Mass Communication Theory. SAGE Publications, 1987, p. 162.

Тематичните избори в разследващата журналистика обикновено са свързани с разкриването на злоупотреби и корупция. Този извод е подкрепен и от резултатите от анкета сред 20 водещи журналисти, проведена през 2016 г.¹⁵. Систематизиран е списък от 35 теми-табу за българските телевизии в периода 2014-2015 г. Проучването показва, че причините те да не са обект на разследване са свързани по-скоро с липса на потенциал в редакциите, отколкото с упражнено външно влияние. Теми, които не са обект на телевизионни разследвания през изследвания период са фалита на КТБ, проблемите на съдебната система, финансовото състояние на депутата от ДПС Делян Пеевски и др. Всички те са важни за обществото, а разработването им изисква време, усилия и сериозни журналистически качества.

Втора глава

Възможности и ограничения на законодателството

Във втора глава са проучени възможностите и ограниченията на българското законодателство, което има пряко отношение към телевизионната разследваща журналистика и практиката на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ). Тя съдържа пет раздела. В тази част е направена систематизация в две посоки: от една страна на способностите на репортерите да работят с основни документи и от друга са групирани нормативните пречки, свързани с функцията на журналистите да търсят и публикуват информация.

Първият раздел изследва разследващата журналистика в контекста на конституционната норма за свобода на словото и практиката на ЕСПЧ. Според чл. 40 печатът и другите средства за масова информация са свободни и не подлежат на цензура. В практиката се прилага тълкувателно решение № 7 на Конституционния съд от 1996 г., където се въвежда понятието „комуникационни права”. В основата е разбирането, че свободата на изразяване не е абсолютна и не се допуска злоупотреба, ако по този начин могат да бъдат накърнени други права или законни интереси на гражданите. Правото на „всеки да търси, получава и разпространява информация” е регламентирано в чл. 41, но в законодателството

¹⁵ ШИКЕРОВА, Генка. Социокултурни специфики в телевизионните разследвания (емпирично проучване на предаванията “Темата на Нова” и “БТВ Репортерите”, излъчени в периода януари-октомври 2015 г.).

липсва легална дефиниция за понятието „информация”¹⁶. Разбирането за информация е очертано в Приложение към Препоръка No. R (2000) 7 относно правата на журналистите да не разкриват техните източници на информация, според което „терминът „информация” означава всяко изказване на факт, мнение или идея под формата на текст, звук и/или картина”¹⁷.

Осигуряването на действаща правна и регулаторна среда, позволява на журналистите да са ефективен пазител на обществения интерес, но също така гарантират и тяхната независимост, свобода и плурализъм на собствеността на медиите. Работата като обществен страж не трябва да е ограничена от интересите или гледните точки на медийните собственици. Това е свързано със създаването на механизми, които правят медиите прозрачни и отговорни.

Във втори раздел на втора глава е проучена българската правна рамка, имаща пряко отношение към работата на телевизионния разследващ журналист (Закон за радиото и телевизията, Наказателен кодекс, Закон за защита на личните данни) и възможностите и ограниченията за събиране на информация (Закон за достъп до обществена информация, Закон за защита на калифицираната информация и т.н.). В изследването са очертани дефицити в българското право, свързани с разбирането за журналист и журналистическа дейност, информация, защита на източници на информация, държавна и служебна тайна. От друга страна е анализирана и опасността от формулиране на конкретни критерии за това кой е журналист, защото въвеждането на легална дефиниция за професията може да се използва като инструмент за налагане на ограничения и цензура. Анализирани са конкретни казуси, свързани със съдебната практика за достъп до обществена информация.

В трети раздел на втора глава обект на изследователския интерес е проблемът за личната свобода и разследващата журналистика в телевизията. Според практиката на ЕСПЧ конкуренцията между правото на информация и изразяване (ЕКПЧ, чл. 10) и „неприкосновеността на личния и семейния живот, на жилището и тайната на

¹⁶ Виж. НИКОЛОВА, Райна. Административноправни проявления на понятието „информация”. Научни трудове на Русенския университет [онлайн]. [посетен на 14 март 2019]. Достъпно на: <http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp14/7/7-17.pdf>, с. 98.

¹⁷ Препоръка No. R (2000) 7 относно правата на журналистите да не разкриват техните източници на информация [онлайн]. [прегледан на 18 октомври 2018]. Достъпно на: <https://www.mtitc.government.bg/bg/category/44/preporuka-no-r-2000-7-otnosno-pravata-na-zhurnalistite-da-ne-razkrivat-tehnite-iztochnici-na-informaciya>.

кореспонденцията” (ЕКПЧ, чл. 8) не са обект на приоритизиране, а на търсене на баланс. Медиите могат да събират и разпространяват информация за личния живот на публичните личности без тяхно съгласие, но тази възможност не е неограничена. Условието това да се случва е, когато е налице значителен обществен интерес, който оправдава запознаването на обществеността с обстоятелства около техния личен живот.

В *четвърти раздел* са проучени нормативните ограничения, свързани с използването на скрита камера. В българското право това понятие не съществува. Наказателният кодекс (НК) борави с термина „специални разузнавателни средства”, в контекста на който разглежда случаите на използване на скрита камера. Тази разпоредба е несъотнесима към журналистическата работа, защото за репортерите не може да възникне отговорност по тази разпоредба на НК. Европейският съд по правата на човека многократно повтаря, че чл. 10 от Конвенцията за защита на правата на човека закриля не само същността и съдържанието на информацията, но също така и средствата за тяхното предаване. „Действително предварителните ограничения са най-сериозната заплаха за свободния поток на информация и смислен дебат в обществото”¹⁸. По тази причина съдът разглежда всеки случай индивидуално, прилагайки принципа за пропорционалност по чл. 10 (свобода на изразяването на мнение) и чл. 8 (право на личен и семеен живот).

В *пети раздел* са изследвани стандартите за защита на източниците на информация с оглед на факта, че събирането на информация е най-тежката и продължителна част от работата на телевизионния разследващ журналист. Разкриването на източници и липсата на гаранции за тяхната поверителност застрашава, както ролята на медиите като пазител на обществен интерес в осигуряването на точна и надеждна информация, така и възможността за формиране на добре информирано гражданско общество. Практиката показва, че защитата на източниците на информация в телевизионната разследваща журналистика предполага баланс между задължението на журналиста да се позове и да заснеме източника, правото на аудиторията да знае „кой го казва” и необходимостта от запазване тайната на източника в определени ситуации. В българското законодателство липсва адекватна защита на тайната на източниците на информация, което създава опасност за оказване на натиск върху журналистите за разкриването им. Заложените принципи в Препоръка 7 и практиката на ЕСПЧ по чл. 10 от Конвенцията дават възможност за изработването на адекватно национално законодателство. Липсата му би могла да се

¹⁸ ХАРИС, Дейвид, Майкъл О’БОЙЛ, Ед БЕЙТС, Карла БЪРКЛИ. Право на европейската конвенция за правата на човека. София: Сиела, 2015, с. 767.

компенсира с разработване по-високи професионални критерии за защита на източниците от страна на журналистите, които работят с видео.

Трета глава

Възможности и ограничения на етичните кодекси

В *трета глава* са разгледани възможностите и ограниченията на етичните кодекси в направленията, които имат най-пряко отношение с разследващата журналистика в телевизията. Тази глава съдържа три раздела. В *първия* са анализирани основните принципи на саморегулацията в етичните кодекси на Би Би Си, Пи Би Ес и Асоциацията на професионалните журналисти (СРЖ), а именно: достоверност, независимост, безпристрастност, съпричастност, отговорност. Те са обусловени от задачите на всеки един етичен кодекс да извежда механизми за саморегулация на медиите през функциите, правата и задълженията на журналистите и дават основни насоки за упражняване на професията в интерес на обществото.

Общественият интерес е в основата на всички етични кодекси и водещ принцип в журналистиката. Той е пресечната точка между нормата на закона и професионалната саморегулация. Легитимирането на определени действия с обществен интерес на практика дава повече възможности на репортерите в различни ситуации, особено в телевизията. При наличие на такъв интерес саморегулацията въвежда три водещи принципа за взимане на решение: оценка на ситуацията, преценка на средствата и претегляне на аргументите за степента на навлизане в личното пространство.

Достоверността е водещият принцип в повечето етични кодекси и професионални ръководства. Това означава „неманипулирана, проверена, представяща различни мнения и гледни точки, ясно разграничаваща фактите от коментара информация”¹⁹. „Точността значи повече от обикновена проверка на това дали една информация е вярна; фактите трябва да бъдат поставени в определен контекст и по начин, който да гарантира, че обществеността не е подведена”²⁰. Фактите могат да се окажат недостатъчни, ако те са представени по начин,

¹⁹ ТАБАКОВА, Весела. Свободата на изразяване и журналистическата етика. София: УИ “Св. Климент Охридски”, 2008, с. 26.

²⁰ PBS Editorial Standards & Practices. [online]. [cited 18 September 2018]. Available from: <http://s3.amazonaws.com/pbs.panda-prod.cdn/media/help/PBS-Editorial-Standards-and-Practices.pdf>.

по който се пропускат важни детайли, цитира се източник без да се посочва коректно, какъв е бил въпросът или пък се изкривява това, което е станало.

Глобалният дебат от последните няколко години около фалшивите новини измести фокуса от съдържанието на новината, към нейната достоверност, а стремежът към атрактивно представяне на репортажите в телевизионната публицистика крие опасност от потенциално изопачаване на факти. Промяната на автентичността и контекста на всеки един от компонентите (текст, звук, картина) може да доведе до сериозни изкривявания на действителността. Репортерите често компенсират липсата на достатъчно видеоматериал от мястото на събитието с възстановки на определени сцени, архивни кадри, неутрални общи кадри, анимация, графики и т.н. Решението за прилагането на тези инструменти е на авторите, но е необходим професионален стандарт, който да очертае рамката кога, при какви условия и до каква степен могат да се употребяват от репортерите.

Саморегулацията, чиято основна форма е създаването и спазването на професионален етичен кодекс защитава правото на журналистите да бъдат *независими*. Независимостта на журналиста трябва да бъде гарантирана, както на редакционно, така и на корпоративно и институционално ниво. Принципът на независимост изисква ясни отношения между журналистите, медията и източниците на финансиране, както и между журналистите и източниците на информация.

Безпристрастността е един от най-трудните принципи в телевизионната разследваща журналистика. Тя изисква високи професионални и лични качества на репортера. Всеки журналист има собствени пристрастия и гледна точка, а разследващата журналистика предполага изграждането на теза, която неизбежно е субективна. Безпристрастието в телевизионната разследваща журналистика би могло да се търси по-скоро в желанието на репортера да разбере и да покаже мотивите за извършването на определени действия, както и да представи повече гледни точки по даден проблем.

От гледна точка на етиката няма телевизионно разследване, което трябва да се направи на всяка цена. Добрият разследващ журналист преди всичко проявява *съпричастност*. Това е свързано най-вече със случаите на навлизане в личното пространство на хората и уважаване на техните чувства и емоции. Журналистическото и човешкото любопитството сами по себе си не могат да бъдат критерии за заснемане на един репортаж, а аргументът, че едно разследване се прави само, защото “на зрителите им е интересно”, е непрофесионален. „Тестът за значимост изисква преценка за това, какво трябва да знаят хората, за да живеят добре. Навлизането в личното пространство е оправдано само, когато обществената нужда да

се разберат детайли от личния живот на човек е достатъчно силна, за да преодолее нуждата и моралното право на този човек от лична неприкосновеност”²¹.

Журналистите разполагат с ресурс и възможност да влияят върху процесите в обществото, да оказват въздействие върху общественото мнение, да изграждат или разрушават образи, да оказват натиск за конкретни промени в социалния и икономическия живот. Тази сила на журналистиката предполага сериозна лична и професионална *отговорност*. Разследващата журналистика изисква задълбочени познания в съответната област, както и богат житейски опит на репортера. Журналистът трябва да е наясно, за какво точно може да носи отговорност, което предполага специфична образователна култура, професионален опит, контакти, интереси и т.н. Отговорността е много по-голяма пред разследващите журналисти в сравнение с новинарските репортери. Разследващият журналист не просто информира, той извежда тези, прави анализи, заключения и изобличава с цел защита на обществения интерес.

*Във втори раздел се разглеждат основните етични предизвикателства пред разследващите журналисти в телевизията: **анонимни източници, плащане на източници, използване на заблуда и работа под прикритие, прилагане на скрита камера.***

Проблемът с използването на анонимни източници е разгледан извън правната регулация за защитата на източниците на информация. Това е морален казус, който се отнася до отговорността на репортера пред аудиторията и хората, на които разчита за информация. В изследването са систематизирани причините, пораждащи необходимостта от скриване на самоличност, както и проблемите, които следват едно такова решение в контекста на опасността то да се превърне **в път към „етичното благо”²² на журналистиката**. Изведени са три основни модела на отношения репортер-източник:

1. Източници, които са известни на журналиста, но не желаят имената им да бъдат огласявани, както и не желаят да бъдат записвани.
2. Свидетели, които се съгласяват да бъдат записани, но при условие, че се скрие тяхната самоличност.
3. Източници, които остават тайна, както за репортера, така и за аудиторията.

²¹ HODGES, Louis. The Journalist and Privacy. – In: *Journal of Mass Media Ethics*, vol. 9, (4), p. 197.

²² SPJ Code of Ethics.[online],[cited 2 September 2019]. Available from: <https://www.spj.org/ethics-papers-anonymity.asp>.

Използването на напълно анонимни хора в разследващата журналистика поставя репортерите в деликатна ситуация, защото едно от фундаменталните правила е позоваването на източник и наличието на доверие между източник и журналист. Освен това първият от основните въпроси в журналистиката е „кой”. Като отговорите на този въпрос задължително са в две посоки:

- „Кой” е действащото лице? Т.е. лицето, за което се отнасят фактите.
- „Кой” е източникът на информацията? Кой го казва?

Нещо повече, източникът на информация често е определящ за нейната значимост, той е основен атрибут. Източниците трябва да се заявяват ясно и открито, за да може аудиторията да прецени тяхната надеждност, достоверност и знания по темата, както и да бъде наясно с техните възможности и пълномощия. Журналистът винаги трябва да обяснява причините, поради които е взел решение да скрие самоличността на свидетелите, защото това дава възможност на публиката да изгради собствено мнение и да разбере мотивите, както на репортера, така и на източника.

Особено чувствителен етичен проблем е въпросът: допустимо ли да се плаща на източници за информация. Този проблем е разгледан през принципите на достоверност, конфликт на интереси, едностранчивост. Анализът на тази практика е свързан с разбирането за информацията като стока, която медиите продават и съответно би трябвало да могат да купят. Според защитниците на тезата, че информацията може да се купува и продава, плащането на източници би могло да се разглежда като възможност за получаване на ексклузивни обществено значими сведения, които не са достъпни по друг начин. От друга страна купуването на информация поставя под съмнение журналистическата независимост и почтеност. Практиката за плащане на източници заплашва да компрометира основния принцип на журналистическата етика да не използва нечестни методи за събиране на информация и правене на разследвания. Причината е, че журналистиката се разглежда като инструмент за развитие на гражданското общество, а плащането за информация е не само неетично, но и застрашава основни демократични принципи.

Използването на заблуда е друго етично предизвикателство, което провокира разследващият журналист да работи между закона и етичните стандарти. Телевизионната разследваща журналистика често се случва в условията на парадокс: от една страна, целта е търсене и показване на истината и от друга - за да се постигне тази цел, се използват нечестни методи. Основните техники, към които се прибегва в телевизията и в същността си подвеждат хората, с които общува журналистът са скрита камера, работа под прикритие,

провокация, социален експеримент. Използването на тези методи предизвиква сериозни дебати в професионалната общност. Както отбелязва германският професор по социална етика Дайтмар Майт „казването на истината е основна норма и ние често в един момент се позоваваме на принципа на честността и в следващия момент на правото да лъжем в зависимост от обстоятелствата и контекста”²³. Причините за това са различни: притискане на крайните срокове, необходимост от повече картина, конкуренция, търсене на сензация, бизнес ограничения, понякога и нежелание за работа от страна на репортера. С прилагане на заблуда историята се прави по-лесно. Най-честият аргумент, когато става въпрос за телевизионна разследваща журналистика са трудностите при осигуряване на видеокадри. Аргументите в полза на тази теза са свързани с това, че е по-трудно е да накараш определено лице да говори пред камера, отколкото пред репортер с тефтер. Освен това част от телевизионните журналисти са разпознаваеми като лица и е трудно да посетят дадено място незабелязано. В хода на видеомонтажа телевизионният журналист е принуден да използва различни драматургични похвати, за да ангажира и да задържи вниманието на зрителя.

Работата под прикритие, провокациите и експериментите влизат в противоречие с основния принцип на журналистиката за постигане на целите с честни и открити методи. Създава се впечатлението, че се преследват сензационни цели, предназначени за забавление на аудиторията, което руши общественото доверие в медиите. Общото правило е, че журналистът събира информацията си чрез явни средства от явни източници. Всяко изключение от тази норма изисква професионални аргументи за наличие на събитие от изключителен обществен интерес.

Трети раздел се концентрира върху етичните кодекси в България и предизвикателствата пред саморегулацията в телевизията. Анализирани са проблеми, свързани с **дефицитите по отношение на професионалната етика в телевизионната разследваща журналистика като липсата на професионална регулация по отношение използването на скрита камера, анонимни свидетели и кадри, които не са заснети от автора.** За разлика от утвърдените западни модели на етични правила за използване на тези похвати, нито една българска телевизия няма разработени стандарти за работа, които да ги регламентират. Практиката показва, че у нас скритата камера се прилага често, самоцелно и неаргументирано. В Етичния кодекс на българските медии тайното заснемане е засегнато в контекста на използването на честни и законни средства за събиране на информация.

²³MIETH, Dietmar Цит. по: LEE, Seow Ting Lee. Predicting Tolerance of Journalistic Deception. - In: *Journal of Mass Media Ethics*, 2005, 20 (1), p. 22.

Кодексът копира общия принцип в тази насока: „Ако използваме уловки, скрити камери и микрофони или друга специална техника, както и прикриване на професионалната си идентичност, това ще става, само ако няма друг начин да осигурим изключително важна за обществения интерес информация; ще посочваме в информацията, че са използвани такива методи”²⁴. **Ако приемем, че Етичният кодекс дава принципа, то наложително условие е телевизиите да разработят критерии и ръководства за случаите, в които журналистите използват нечестни методи, за да съберат информация. Системата на саморегулация в България изостава на фона на технологичното развитие, което променя, както източниците на информация и изразните средства, така и комуникацията като цяло. Липсва дискусия и професионален консенсус за нуждата от изработване на вътрешни протоколи за работа, които да установят базови принципи. В развитите демокрации журналистите имат гарантирани права, които им дават свободата и възможностите да издирват, събират и разпространяват информация, да имат критично отношение към хората с власт и влияние и да търсят отговорност от тях. От своя страна репортерите трябва да са отговорни, да работят честно и да имат ясни и открити цели. Неизбежно, **в преследване на целите си, журналистите често пъти се поставят в ситуации, които ги поставят пред избор за позволеното и непозволеното.** Решенията зависят от наличието на неоспорим обществен интерес, който може да бъде оправдан само в условия на работеща саморегулация.**

Четвърта глава

Изследване на предаванията „БТВ Репортерите” и „Темата на Нова”

Четвърта глава съдържа пет раздела. *Първият* разглежда особеностите, тенденциите и дефицитите на телевизионната разследваща журналистика в България. В научния труд са използвани данни от пийпълметричните агенции *Nielsen AdMosphere* и *GARB Audience Measurement JSC*²⁵, на базата на които е направен количествен анализ на гледаемостта на разследващите предавания.

През методите на контент-анализа в тази глава се защитава подтезата, че липсата на

²⁴ Етичен кодекс на българските медии. Асоциация на европейските журналисти. [онлайн].[посетен на 12 ноември 2018]. Достъпно на: <https://www.aej-bulgaria.org/bul/page.php?post=3606>

²⁵ *GARB Audience Measurement JSC* е правопреемник на *GfK Audience Research Bulgaria (GARB)* - б.а.

традиция и професионални стандарти в разследващата журналистика в България са предпоставка не само за широко тълкуване на понятието „разследване”, но и за прокарването на определени теми като „журналистически разкрития”. Във *втория раздел* е изложен проблемът с „активното мероприятие” като характерна особеност на българската медийна среда. Изведени са характеристики за псевдожурналистическо телевизионно разследване, които са свързани със следните особености:

- източникът е един или липсва. Конкретните факти и документи не са достатъчни, за да изградят обективна журналистическа теза;
- в основата на доказателствата са скрити камери, тайни записи, записи и снимки с неясен произход и анонимни свидетелски показания;
- търси се зрелищност. Залага се на ефект – преследване на интервюирания, създаване на конфликтна ситуация, провокиране на вербална и невербална агресия;
- материалът често е изграден само на основата на противопоставянето на две спореци страни;
- текстът изобилства от епитети;
- използват се въпроси-обобщения: „говори се, че”, „хората твърдят”, „чух, че” и т.н.

Псевдоразследванията се отличават най-вече по търсенето на ефект и зрелищност. Обикновено за публиката не е ясно, какви са мотивите зад едно такова предаване. Един от индикаторите за това, че то е и активно мероприятие, когато след излъчването му веднага се задействат институции и се предприемат определени действия по отношение на „разследвания” обект. За да се дефинира едно псевдоразследване като активно мероприятие е необходимо допълнително проучване на резултатите и последствията от репортажа. Въвличането на журналистите в подобна схема се дължи на различни причини. Възможно е репортерът да го прави съзнателно, но може да се случва и заради неопитност и амбиция.

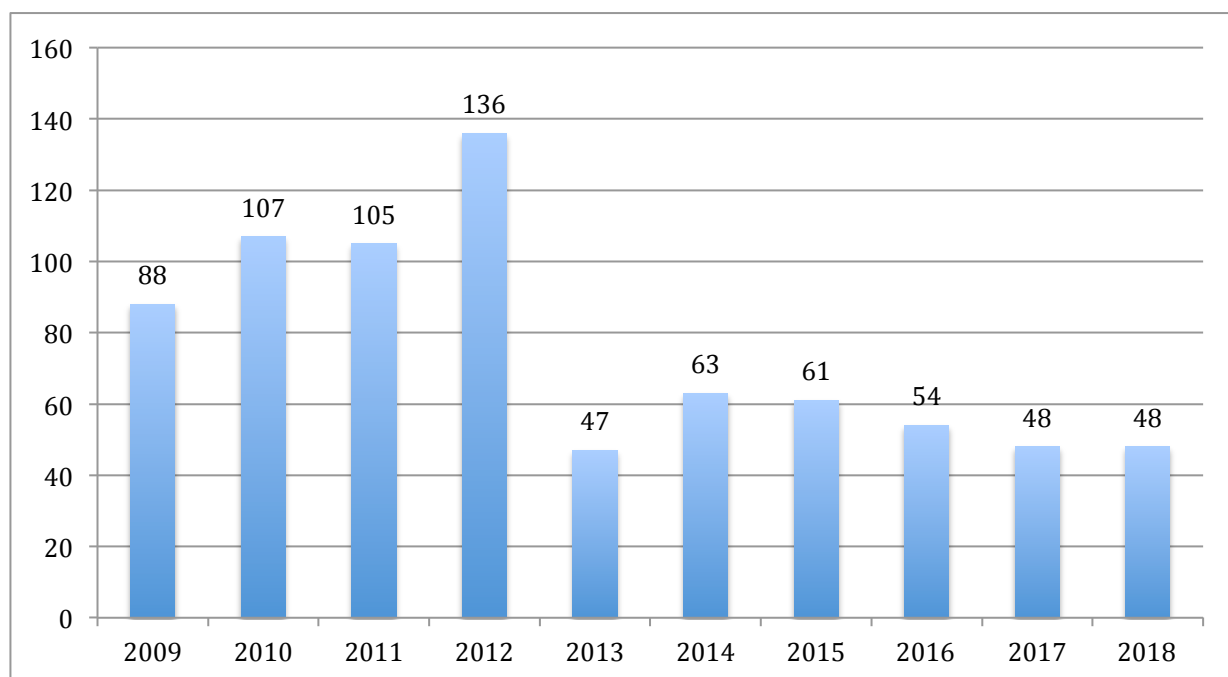
Емпиричното проучване обхваща *четвърти и пети раздел* от главата. В тях е направено цялостно изследване по количествени и качествени показатели на общо 1580 предавания на БТВ и Нова телевизия за 10-годишен период, което позволява задълбочен анализ и очертаване на тенденции. Систематизирани са всички предавания, излъчени в „Темата на Нова”, „Разследване” и „БТВ Репортерите” като за целта са изработени две регистрационни карти. Чрез първата предаванията са класифицирани по години по показател: дата, автор, заглавие, тип предаване. Втората регистрационна карта съдържа пет показателя, чрез които е направен контент-анализ.

На база теоретичния преглед на дефинициите за разследваща журналистика и съвременните особености на професията, анализирани от големи професионални организации (VVOJ, IRE, CIJ и др.), за определяне на едно предаване като разследване, са приложени следните критерии:

- материалът да разкрива случаи на корупция, престъпление, закононарушение или злоупотреба с власт;
- да съдържа оригинално журналистическо проучване, а не „изтекла” информация от държавна или частна институция;
- да разкрива модел на системни проблеми, а не изолиран случай, засягащ един човек;
- да обяснява сложни социални, политически, икономически, екологични, съдебни или криминални проблеми.

Тези критерии са приложени при проучването на всички 1580 емпирични единици и на тази база са систематизирани 155 разследващи предавания. От общия брой 757 предавания са излъчени в „Разследване” и „Темата на Нова” и представляват над 200 часа телевизионно време, разпределени по години, както следва:

Брой предавания „Темата на Нова” и „Разследване” по години



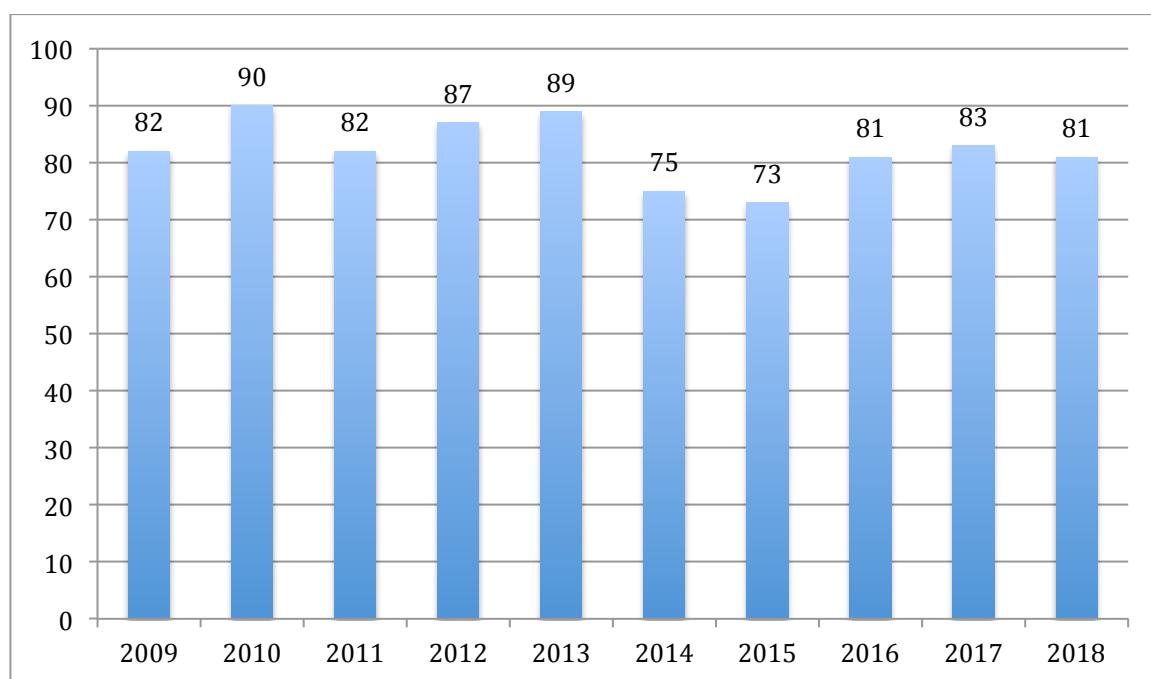
Фиг.: 1

Източник: авторът

На база изработените критерии за телевизионно разследване, като такива са дефинирани само 82 от общо 757 предавания „Разследване” и „Темата на Нова”.

Емпиричното изследване обхваща 823 предавания „БТВ Репортерите”, представляващи около 220 часа телевизионно време, от които 73 са класифицирани като разследвания.

Брой предавания „БТВ Репортерите” по години



Фиг: 2

Източник: авторът

В изследвания период 2009-2018 г. БТВ и Нова телевизия правят опит да наложат разследванията като престижен телевизионен формат. Наличието на разследващи журналисти и разследвания е признак на авторитет и очевидно осъзната и целенасочена форма от страна на редакциите за привличане на аудитория и изграждане на доверието.

Резултатите от проучването показват, че въпреки, че телевизиите лансират предаванията „БТВ Репортерите”, „Разследване” и „Темата на Нова” като формати, в които се излъчват разследвания, броят на предаванията, отговарящи на критериите за журналистическо разследване е малък (общо 155 предавания). При анализа прави впечатление значително по-доброто визуално качество на репортажите, излъчвани в предаването „БТВ Репортерите”. Разследванията на БТВ се отличават и на ниво съдържание: те са по-аргументирани, използват повече документални и явни източници. До 2015 г. в предаванията „Темата на Нова” и „Разследване” преобладават значителен брой псевдоразследвания, качеството на картината е лошо, липсват достатъчно документални източници, често се прибегва до използването на скрита камера, анонимни свидетели, кадри с неизвестен произход и провокация. Поставя се акцент върху ефектите при монтажа, а не върху съдържанието.

Освен анализ на използваните журналистически похвати, които имат най-пряка връзка с нормативната рамка и етиката, е направен анализ и на темите, обект на разследване. Те са разгледани в събитийен контекст, изведен в *Приложение 1*. Емпиричното проучване доказва, че много малка част от значимите обществено-политически събития са обект на разследване в изследваните предавания.

Заключение

Процесите на дигитализация и свръхинформация изправят аудиторията пред сериозни проблеми за оценка и възприемане на събития. Независимо от сериозните трансформации на медийния пазар, телевизията остава традиционен и основен източник за осведомяване в България. Изследването доказва, че има нужда от качествена разследваща журналистика в телевизията, заради високото обществено доверие в нея. Този тип предавания са персонафицирана журналистика, в която личността и професионалните качества на репортера са определящи.

Изследването доказва, че разследващата журналистика е публицистична форма, която изисква задълбочени познания и опит в областта на правото и морала по три основни причини: 1) събиране и обработка на информация; 2) видеозаснемане и видеомонтаж с цел осигуряване на прецизно и качествено съдържание; 3) минимизиране на опитите за влияние, както върху репортера, така и върху медията.

Телевизионната разследваща журналистика има своя специфика от гледна точка на визията и поради тази причина са необходими допълнителни изисквания към формите на саморегулация, които да повишат качеството на репортажите.

Емпиричното проучване доказва основните тези на автора, а именно:

- Разследващата журналистика се осъществява и развива на границата на нормативните и професионални регулации с цел защита на обществения интерес. Примери за това са методите на събиране на информация като скрита камера, включено наблюдение, използване на анонимни свидетели, както и практиката за защита източниците на информация.

- Съществуват нормативни пропуски и ограничения в българското законодателство, които създават пречки за събиране, анализиране и публикуване на информация. От друга страна журналистите и в двете телевизии не използват достатъчно възможностите на ЗДОИ, публичните регистри и базите данни като източник на информация. Създава се впечатлението, че репортерите работят с предварително подадени документи и не навлизат в дълбочина.

- БТВ и Нова телевизия полагат усилия за налагане на разследваща журналистика и тя е част от имиджовото им позициониране. В двете медии липсват вътрешни професионални стандарти, през които да се прави оценка на събития, източници, похвати. Използването на скрита камера е лесен и ефектен метод за събиране на информация. Изследването доказва, че скритата камера се прилага самоцелно и неаргументирано, а в материалите на Нова телевизия и прекомерно. Кадрите, заснети със скрита камера не са обозначени. В повечето случаи те не се употребяват, за да разкрият нередност, а за визуализация и като драматургичен ефект. В предаванията на Нова телевизия има свръхупотреба на видео, което не е заснето от автора на разследването и липсва информация, какъв е произходът му. Общият извод, е че не са ясни критериите, както за използването на скрита камера, така и на използването на кадри, предоставени от външни лица. Това създава усещане за чуждо влияние и компрометира независимостта на журналиста.

- Има спад в професионалната компетентност на журналистите, водеща до неспазването и неползването на нормативната база и етичните стандарти. Общият механизъм на саморегулация, въведен с Етичния кодекс на българските медии не функционира и е недостатъчен;

- Налице е сериозно разминаване между темите, обект на разследвания, дълбочината, до която те достигат и резултатите, които постигат. На база на емпиричния анализ на предаванията се доказва, че в телевизионните разследвания има несъответствие между значимите събития в общественно-политическия и икономическия живот на страната и

темите, разработвани като журналистически разследвания. Много често материалите отразяват корупционни модели в обществото, но журналистическото търсене за генезиса на проблема липсва или остава на най-ниското ниво;

- Съществува и непропорционалност между значимостта на темата и обекта на разследване и прилагането на различни техники за събиране на информация. Пример за това е използване на тайно заснемане в ситуации, в които информацията може да бъде получена през явни източници. Това често води и до нарушаване на правото на лична лична неприкосновеност без да има надделяващ обществен интерес.

- Наблюдава се тенденция на „брандиране” на репортажи като разследващи, без те да отговарят на професионалните критерии за такива. Проучването доказва, че не всяко предаване, обявено за разследване е разследващо по своята същност. Има неразбиране на същността и функцията на журналистическото разследване.

- Налагат се псевдоразследвания. Те преобладават в Нова телевизия до 2015 г. В предаванията се залага повече на драматургичния ефект, скандал или провокация, отколкото на доказателствения материал.

Поставените пет задачи бяха изпълнени и на тази основа могат да се изведат няколко приносни момента от изследването.

Приносни моменти

Основните приноси на научния труд са в теоретичен и в професионален журналистически план:

- 1. За първи път в българската научна литература са изследвани особеностите на телевизионната разследваща журналистика в контекста на правните регулации и етичната саморегулация като са класифицирани най-честите проблеми със закона и етичните стандарти.**
- 2. Изведена е необходимостта от отделна телевизионна саморегулация, която да отчита динамичното развитие на технологиите и комуникациите, както и динамиката на общественно-политическите процеси.**
- 3. Разширено е разбирането на понятието „информационна цензура” в контекста на наличието на свърхинформация и елиминиране на систематизираното знание и смисъл. Очертани са новите предизвикателства пред разследващите**

журналисти да откриват и проверяват факти в поток от информационни съобщения.

- 4. На тази основа е дефинирано собствено разбиране за журналистическо разследване, което е в основата и на извеждането на характеристики за псевдожурналистическо телевизионно разследване.**
- 5. Направена е систематизация на разследващата журналистика в предаванията „БТВ репортерите”, „Разследване” и „Темата на Нова” за период от 10 години, както и тематичен анализ в исторически контекст.**

Списък с публикации на автора

Шикерова, Генка. Защита на тайната на журналистическите източници и стандартите на Съвета на Европа. Европейският съюз с нов Европейски парламент – пътят напред. София: СУ Св. Климент Охридски Фондация за свободата „Фридрих Науман”, 2019, с. 78-92.

Шикерова, Генка. Социалните страхове в централните новини на БТВ и Нова телевизия (емпирично проучване за периода април-декември 2016 г.), публикация в сборник „Социални страхове и медии”, разработен по Фонд „Научни изследвания”, под печат.

Шикерова, Генка. Социокултурни специфики в телевизионните разследвания (емпирично проучване на предаванията „Темата на Нова” и „БТВ Репортерите”, излъчени в периода януари-октомври 2015 г.), статия в сборник „Социокултурни специфики на медиите”, по проект на Фонд „Научни изследвания”, под печат.